

УДК 342.95:35.078.3(477)

Л. П. Коваленко, кандидат юридичних наук,
доцент Національного університету «Юри-
дична академія України імені Ярослава
Мудрого»

Принципи інформаційного права

Принципи інформаційного права — це основні початкові положення і ідеї, що визначають суть і зміст галузі інформаційного права, що надає системного характеру її нормам та інститутам і дозволяє говорити про цілісність механізму правового регулювання інформаційних відносин у суспільстві.

Окремі аспекти принципів інформаційного права досліджували у своїх роботах знані науковці В. С. Цимбалюк, В. Д. Гавловський, В. В. Гриценко, М. Я. Швець, Р. А. Калюжний, П. В. Мельник та ін.

Всі принципи інформаційного права можна поділити на загальні та спеціальні¹.

До загальних принципів слід віднести основоположні положення та ідеї, які поширюються на всю сукупність відносин, що складаються в інформаційній сфері. Це принципи:

- законності;
- свободи доступу до інформації;
- вільного виразу думок і переконань;
- забезпечення інформаційної безпеки;

¹ Основи інформаційного права України : навч. посіб. / В. С. Цимбалюк, В. Д. Гавловський, В. В. Гриценко та ін. ; за ред. М. Я. Швеця, Р. А. Калюжного та П. В. Мельника. — К. : Знання, 2004. — 274 с.

- рівності громадян перед законом;
- захисту авторських прав;
- комплексності відносин в інформаційній сфері.

До спеціальних принципів належать основні положення і ідеї, що визначають суть та зміст окремих предметних сфер інформаційного права, його правових інститутів.

Наприклад, основними ідеями і правилами при користуванні мережею Інтернет є:

- принцип єдиного глобального характеру мережі;
- принцип точного дотримання правил користування мережею;
- принцип недоторканності приватної власності на інформацію і дотримання норм авторського права;
- принцип доступності до інформації, який включає право кожного суб'єкта суспільства мати доступ до інформаційних технологій і будь-якої необхідної для нього інформації, дозволеної для доступу, у будь-який час і в будь-якому місці.

У галузі телерадіомовлення можна виділити такі спеціальні принципи:

- принцип недопущення цензури;
- принцип віддзеркалення інтересів всіх верств і категорій телеглядачів і радіослухачів;
- принцип ліцензування телерадіомовної діяльності;
- принцип захисту авторських і суміжних прав;
- принцип пріоритету повідомлень про події державної і суспільної значущості на ін.

Свої власні специфічні принципи мають і решта інститутів інформаційного права (інститут доступу до інформації, інститут державної таємниці і т. д.).

Інформаційне право має свої власні інститути (інститут масової інформації, інститут документованої інформації, інститути інформації обмеженого доступу)¹.

Недослідженим зараз залишається питання класифікації принципів інформаційного права. У найбільш загальному ви-

¹ Цимбалюк В. С. Інформаційне право (основи теорії і практики) : монографія / В. С. Цимбалюк. – К. : Освіта України, 2010. – 388 с.

значенні класифікація (від лат. *classis* — розряд, клас — *facere* — робити) — це систематичний розподіл і упорядкування понять та предметів. Це явище розуміють як: а) особливий випадок застосування логічної операції розподілу обсягу поняття, який являє собою певну сукупність ділень; б) спосіб, який дозволяє надати певним об'єктам статус узагальненого за якою-небудь обраною властивістю (підставою) класифікації; в) розподіл об'єктів (явищ), які вивчаються якою-небудь наукою, за класами (групами) відповідно певним ознакам, які властиві одним об'єктам та відсутні в інших.

На нашу думку, слід розглядати класифікацію з точки зору отримання результату. Класифікація як результат — це система знань, поняття якої мають значення упорядкованих класів, за якими здійснено поділ об'єктів конкретної предметної галузі на підставі їх єдності за певними властивостями. На нашу думку, класифікація має три чітко визначені структурні елементи: а) сукупність встановлених груп подібних об'єктів; б) підстави, за якими об'єкти об'єднуються в групи; в) принцип або закон, згідно з яким всі групи з'єднуються, організовуються в єдину систему. Сьогодні проблема класифікації принципів інформаційного права є досить актуальною. Серед українських вчених відповідне дослідження пов'язане з іменами відомих інформаційників: В. С. Цимбалюка, В. Д. Гавловського, В. В. Гриценка, Р. А. Калюжного, М. Я. Швеця та ін. Класифікація принципів інформаційного права дозволяє дослідити окремі з них, виявити їх переваги й недоліки, розробити практичні рекомендації або пропозиції удосконалення змісту окремих принципів. Виникає питання: який критерій слід покласти в основу систематизації принципів інформаційного права? На нашу думку, в основу класифікації слід покласти: а) сферу застосування; б) характер нормативних актів, в яких вони закріплені; в) пріоритет інтересів.

Розглянемо кожну з класифікацій. Залежно від сфери застосування в нормативно-правових актах інформаційного права загальноновизнаною є класифікація принципів на загальноправові, міжгалузеві та галузеві. Цей підхід ґрунтується на ви-

явленні істотних взаємозв'язків різних груп принципів через діалектику співвідношення таких філософських категорій, як «загальне» і «окреме». Суть цих взаємозв'язків у тому, що загальне існує через окреме, але повністю не поглинає його, оскільки окреме має у своєму змісті не тільки загальні, але й особливі риси. Виходячи з цього, систему принципів інформаційного права можемо назвати трирівневим утворенням, що включає: загальноправові, міжгалузеві й галузеві принципи. До загальноправових відносять: право громадян на інформацію; принцип справедливості, гуманізму та ін. Вони є абстракцією, яка конкретизується у міжгалузевих і галузевих принципах. Міжгалузеві принципи: гласності; національної мови, вирішення правових спорів; верховенство закону; безпосередність; презумпція невинуватості та ін. Галузеві принципи — це право вільного доступу до інформації, повноти обробки й оперативності надання інформації та ін. Загальноправові принципи є фундаментом, відповідно до якого повинні бути визначені міжгалузеві і галузеві принципи, що відображають особливості інформаційного права як певної галузі права. Розглядаючи проблему генези загальноправових принципів, необхідно підкреслити особливу роль і місце в їх створенні. Загальновідомо, що історично право виникає значно пізніше відносин, моралі, з появою нових процесів у сфері суспільного життя, які зумовлюють необхідність нових типів соціального врегулювання. Проте практично не можна назвати жодної сфери суспільних відносин, в якій у «чистому» вигляді діяли б ті чи інші види соціальних норм. Виділяючи відносно самостійне поле дії моральних норм і принципів, не слід забувати про важливі їх властивості — універсальність, здатність проникати в найрізноманітніші сфери соціальних відносин, у тому числі і правову. Ця властивість моралі є визначальною. Звідси — загальний, тісний взаємозв'язок норм і принципів права з нормами і принципами моралі, що визначається приблизною єдністю сфер їх регулювання. Ефективність правового регулювання суспільних відносин прямо залежить від відповідності об'єктивним закономірностям їх існування і розвитку. Першочергове значення при цьому має

здатність законодавця своєчасно розпізнати основні напрями їх розвитку і відобразити останні у змісті корінних елементів системи права — її принципів. На даний момент відбувається реформування українського законодавства відповідно до європейських стандартів, де людина, її права і свободи визнаються найвищою соціальною цінністю. Ця позиція чітко втілюється у системі загальноправових принципів. У зв'язку із цим нами вже була висловлена пропозиція щодо необхідності визначеності змісту та нормативного закріплення таких загальноправових принципів, як справедливість та гуманізм, які є морально-правовими категоріями та найкращим чином відображають напрям розвитку інформаційної діяльності сьогодення.

Кожна галузь права виникає у певній сфері життєдіяльності людини, переслідує власну мету та має притаманні тільки їй особливості. Тому зміст таких загальноправових принципів є відправною основою для окремих галузей права та не може бути ідентичним. Хотілося б звернути увагу на особливості дії принципів справедливості та гуманізму у процесі інформаційної діяльності.

Правове регулювання інформаційних відносин ґрунтується на принципах інформаційного права, під якими розуміють основні вихідні положення, що юридично пояснюють і закріплюють об'єктивні закономірності суспільних відносин, що проявляються в інформаційній сфері. Саме застосування принципів інформаційного права дозволяє формувати це право як самостійну галузь. Усю систему принципів інформаційного права можна класифікувати на загальні і спеціальні.

Принципи інформаційного права ґрунтуються на положеннях інформаційних норм, що закріплюють інформаційні права й свободи й гарантують їх здійснення, а також на особливостях й юридичних властивостях інформації як об'єкта правовідносин.

З урахуванням характеру нормативних актів, в яких закріплені принципи, в юридичній літературі існує думка, що необхідно поділяти принципи інформаційного права на конституційні та неконституційні. В. С. Цимбалюк вважає, що поділ

принципів на конституційні і неконституційні є невиправданим настільки, що це може неправильно орієнтувати суб'єктів інформаційного права, створюючи у них помилкове уявлення про істотність порушень тільки положень, закріплених у Конституції¹. Ми ж переконані, що ця класифікація має право на існування, оскільки дає можливість підкреслити важливе значення окремих конституційних принципів. Однак це зовсім не означає, що є різниця в силі імперативу, нормативності закріплених у Конституції та інших законах принципів. Значимо, що в Основному Законі нашої держави закріплені фундаментальні положення, що регулюють усі сфери життя суспільства. Тому в кожній галузі права діють і можуть діяти й інші принципи, що розвивають ці положення. Єдиною умовою існування таких принципів є їх відповідність і несуперечність конституційним нормам. Сам термін «неконституційні принципи» є некоректним. Тому більш правильним було б говорити про принципи, закріплені в Конституції чи в інших нормативно-правових актах.

Слід погодитись з думкою Р. А. Калюжного, В. О. Шамрая, М. Я. Швеця що залежно від пріоритету інтересів, що становлять зміст принципів, останні слід класифікувати на вимоги, які забезпечують належну інформаційну діяльність, та положення, які спрямовані на реалізацію прав і забезпечення свобод осіб — учасників інформаційних відносин. До першої групи автор відносить: законність; публічність; принцип всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин справи; гласність. До спрямованих на забезпечення прав і свобод учасників інформаційних відносин — принцип поваги до честі та гідності особи; охорони прав та свобод громадян в інформаційній сфері; презумпцію невинуватості².

¹ Цимбалюк В. С. Інформаційне право (основи теорії і практики) : монографія / В. С. Цимбалюк. — К. : Освіта України, 2010. — 388 с.

² Калюжний Р. А. Інформаційне забезпечення управлінської діяльності в умовах інформатизації: організаційно-правові питання теорії і практики : монографія / Р. А. Калюжний, В. О. Шамрай, М. Я. Швець та ін. ; за ред. Р. А. Калюжного, В. О. Шамрая ; Акад. держ. податк. служби України. — К. : Акад. ДПС України, 2002. — 296 с.

Виходячи із приписів інформаційних норм, формуються певні принципи.

1. Принцип пріоритету прав особи. Цей принцип встановлюється ст. 2 Конституції України, у якій регламентовано, що визнання, дотримання й захист прав і свобод людини й громадянина — обов'язок держави. Органи державної влади зобов'язані захищати права й свободи людини і громадянина в інформаційній сфері.

2. Принцип вільного створення й поширення будь-якої інформації, не обмеженої українським законом (принцип свободи творчості й волевиявлення). Закріплюється закономірність, заснована на конституційних положеннях, що становлять основи демократичної держави, і виражається в тому, що обмеження цієї свободи можливо тільки законом, та й то з метою і в інтересах особистості, суспільства, держави.

3. Принцип заборони створення й поширення інформації, шкідливої й небезпечної для розвитку особистості, суспільства, держави. Має на меті захист особистості, суспільства, держави від впливу шкідливої інформації. Закономірність виражається в тому, що ця заборона спрямована на захист інтересів і свобод особи й суспільства від впливу шкідливої й небезпечної інформації, що може призвести до порушення інформаційних прав і свобод, дестабілізації суспільства, порушення стабільності й цілісності держави. При цьому заборона може накладатися тільки законом, заснованим на обережному й тонкому балансі демократичних свобод й обмежень, принципово неприпустимих у демократичному суспільстві.

4. Принцип вільного доступу (відкритості) інформації, не обмеженої національним законом (право знати), або принцип гласності. Закономірність полягає в тому, що жодне державне підприємство, установа, організація не може вводити обмежень на доступ громадян до інформації, якою вона володіє відповідно до встановленої для неї компетенції, що стосується прав й свобод людини й громадянина і яка становить суспільний інтерес. Обмеження можуть встановлюватися тільки національним законодавством.

5. Принцип повноти опрацювання й оперативності надання інформації означає обов'язок будь-якого державного підприємства, установи, організації або органу місцевого самоврядування збирати, накопичувати й зберігати інформацію в повному обсязі відповідно до встановленої для неї компетенції, а також надавати у встановлений строк громадянам всю запитувану інформацію.

6. Принцип законності регламентує, що суб'єкти інформаційного права зобов'язані чітко дотримуватися Конституції України і законодавства України. Інформаційно-правове регулювання не повинно суперечити Конституції й законодавству України.

7. Принцип відповідальності стосовно інформаційно-правового регулювання означає невідворотне настання відповідальності за порушення вимог і приписів інформаційно-правових норм.

На основі юридичних особливостей і властивостей інформації формуються такі принципи:

8. Принцип вилучення «відчуження» інформації в її власника, заснований на юридичній властивості невід'ємності інформації (її сутності) від її власника. Закономірність проявляється в тому, що механізм юридичного «відчуження» інформації від суб'єкта реалізується через відчуження прав на використання інформації (її сутністю) відповідно до закону або договору. Суть такого відчуження полягає в передачі власником прав й обов'язків по використанню цієї інформації іншими суб'єктами, а також відповідальності за неправомірне використання інформації (її сутності).

9. Принцип обігу інформації заснований на тому, що інформація, будучи обнародованою, перетворюється на об'єкт, що існує незалежно від її власника і може бути розповсюджена, включена у суспільний оборот. Цей принцип визначає необхідність правового регулювання відносин, що виникають при обороті інформації, з метою захисту інтересів сторін, що беруть участь у ньому.

10. Принцип інформаційного об'єкта (інформаційної речі) або принцип двоєдності інформації і її носія, заснований на

властивості двоєдності матеріального носія й сутності інформації, відображеної на ньому. Закономірність полягає в тому, що, по-перше, об'єктивно існують складні інформаційні об'єкти — інформаційні речі, а по-друге, при обороті інформаційних речей об'єктивно існують особливі категорії їхніх власників (власники інформаційних об'єктів — творці інформації, власники інформаційних об'єктів — власники інформації й власники інформаційних об'єктів — споживачі інформації), які реалізують традиційні правочини власників із приводу таких речей (об'єктів) при обов'язковому дотриманні інформаційних правочинів із приводу сутності інформації. Цей принцип встановлює вимоги до юридичного механізму, що повинен забезпечувати здійснення права інформаційної власності.

11. Принцип поширення інформації заснований на тому, що та сама інформація може багаторазово копіюватися в необмеженій кількості екземплярів без зміни її сутності. Закономірність полягає в тому, що та сама інформація (її сутність) об'єктивно може належати одночасно необмеженому колу суб'єктів. Однак при цьому обсяг прав на використання інформації (її сутності) для різних категорій одержувачів (громадян) таких екземплярів є різним.

12. Принцип організаційної форми заснований на тому, що інформація при включенні її в оборот завжди певним чином організується на матеріальному носії. Закономірність полягає в тому, що інформація, яка перебуває в обороті, завжди існує не сама по собі, а в чітко певній формі (наприклад, у формі документа). При цьому належність таких документів може бути юридично підтверджена й закріплена.

13. Принцип екземплярності інформації — заснований на однойменній властивості інформації. Закономірність полягає в тому, що тиражована інформація поширюється по екземплярах, облік яких принципово можливий і нерідко необхідний (наприклад, у разі державної або іншої таємниці).

Виходячи із зазначеного, можна зробити висновок, що принципами інформаційного права є зафіксовані в конституційних, міжнародних, інформаційних нормах імперативні вимоги, що лежать в основі всієї системи норм інформаційного

законодавства, виражають сутність, завдання, побудову та напрями подальшого розвитку інформаційного права як особливої системи державної діяльності.

На нашу думку, доцільно було б розробити законопроект Основ інформаційного права України, де чітко були б вказані: визначення інформаційного права; система загальних принципів, що охоплює загальноправові, галузеві принципи; завдання інформаційного права; загальні повноваження органів виконавчої влади і місцевого самоврядування у сфері інформаційної діяльності; основні терміни інформаційного права та ін.

Принципи інформаційного права слід розглядати в їх сукупності, бо вони доповнюють один одного, а головною властивістю їх системи є взаємозв'язок, який визначається такими критеріями, як завдання, мета інформаційного права та його правова природа.

Система принципів інформаційного права — це сукупність імперативних вимог, які взаємопов'язані між собою та створюють цілісну єдність, що має інтегративну якість — законність інформаційної діяльності.

Доцільно було б закріпити в майбутньому Інформаційному кодексі України перелік принципів інформаційного права окремою статтею у такій редакції: «Принципами інформаційного права є: верховенство права, законність, гуманізм, справедливість, охорона інформаційних прав та свобод людини і громадянина, рівність усіх учасників інформаційного процесу перед законом, усність, гласність, презумпція невинуватості, публічність і т. ін.».

Л. П. Коваленко

ПРИНЦИПЫ ИНФОРМАЦИОННОГО ПРАВА

Исследовано правовое значение, виды классификации принципов информационного права Украины, разработана дефиниция понятия «принципы информационного права».

***Ключевые слова:** принципы информационного права, классификация принципов информационного права, общие принципы информационного права, специальные принципы информационного права.*

Kovalenko L. P.

PRINCIPLES OF INFORMATIVE LAW

Investigated the legal significance, the species classification principles of information law in Ukraine, developed by definition the concept of «principles of information rights».

Keywords: *principles of information law, principles of classification of information law, general principles of information law, specific guidelines for Information Law.*